

ישיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת יתרו תשע"ח

שבת וכיבוד אב ואם - הקשר בין הברואים לבורא

הרי, שאחד הטעמים למצות כיבוד הורים היא, כדי שיגיע ממנה להכיר גם את טובת הא-ל-עמו, ומתוך כך יתחזק הקשר עמו - "ויערוך במחשבתו כמה וכמה ראוי לו להזהר בעבודתו ברוך הוא".

חוקי הטבע נבראו על ידי הבורא

כפי שאמרנו, השבת ניתנה לנו כדי שנרגיש שהעולם נברא ע"י בורא. התורה רצתה, שעל ידי שמירת השבת נקבע בלבנו את האמונה היסודית, שהעולם נברא, ואינו קדמון. כך פירשו הראשונים (עי' רמב"ם מו"נ ח"ב פ"א; רמב"ן שמות כ, ח; רבינו בחיי שם; חינוך מצוה ל"א ול"ב, ועוד).

אבל חוץ מענין זה, נראה שיש דבר נוסף שרצתה התורה לקבוע בלבנו ע"י מצוה זו, והוא - "כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ" (שמות כ, יא). ששה ימים, ולא יותר! לחכמי הטבע יש הרי קושיה: איך יתכן שעולם מורכב כזה התפתח בששה ימים בלבד? והרי לפי חוקי הטבע נדרשים מליארדי שנים לתהליך כזה! אמנם קשה להבין את השאלה הזו, שהרי יש מֵאֵין לא יכול להתפתח גם במליארדי שנים, וא"כ מי שיכול לברוא יש מֵאֵין יכול גם לברוא יש מֵיֵשׁ בששה ימים - אבל יש כאלו שלא עושים את החשבון הזה, ושואלים: איך יתכן שעולם כזה התפתח בששה ימים בלבד? והרי זה מנוגד לחוקי הטבע! לפי חוקי הטבע, תהליך כזה אורך מליארדי שנים!

אבל הקב"ה הראה במצרים שהטבע לא עומד בפניו. אדרבה, הוא זה שחוקק את חוקי הטבע בששת ימי בראשית. למשל, כשהפכים כוס מים, המים יורדים למטה, ולא עולים למעלה. למה? - בגלל כח המשיכה. מתי התחיל כח המשיכה לפעול? כשה' אמר ביום השלישי "יִקְוּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל מְקוֹם אֶחָד" (בראשית א, ט), אז נקבע שהמים ירדו למטה ולא יעלו למעלה. הראיה, שעד אז היו המים "שטוחין על פני כל הארץ" (רש"י שם), ואפילו לאחר שה' אמר כבר "יִקְוּ הַמַּיִם", עדין הם לא ירדו מיד למטה, אלא "יַעֲלוּ הַיָּרְדֵּי בְּקַעֲוֹת אֶל מְקוֹם זֶה יִסְדָּף לָהֶם" (תהלים קד, ח). הם עלו על ההרים ועל הגבעות כדי לקיים את מאמר ה' "יִקְוּ הַמַּיִם... אֶל מְקוֹם אֶחָד". רק אחר כך נוצר המצב המוכר לנו כיום, שהמים יורדים ואינם עולים. וכך גם שאר חוקי הטבע. הקב"ה הוא זה שברא וקבע אותם, וברצונו הוא מתעלם מהם, ופועל שלא על פי הכללים שקבע, כפי שראינו במצרים.

בריאת העולם - תהליך מהיר, או איטי?

והנה, בניגוד למה ששואלים הטפשים, איך העולם נברא מהר כ"כ, חז"ל שואלים דוקא שאלה הפוכה. חז"ל שואלים, למה נברא העולם לאט כל כך! היכן הם שואלים זאת? - במסכת אבות: "בעשרה מאמרות נברא העולם. ומה תלמוד

שלשה מיני מצוות בעשרת הדברות

אנו קוראים השבוע את עשרת הדברות. את עשרת הדברות רגילים לחלק לשתי חטיבות: חמש דברות ראשונות - מצוות שבין אדם למקום, וחמש אחרונות - מצוות שבין אדם לחברו¹ (עי' רמב"ן שמות כ, יג).

אבל חוץ מן החלוקה הזו, ניתן לחלק את עשרת הדברות באופן נוסף: שלש דברות ראשונות, שתיים אמצעיות, וחמש אחרונות. שלש ראשונות - הן מצוות הנוגעות ליחסו של האדם אל הבורא: אמונה במציאות ה' ("אנכי ה' אלקיך"), ובאחדותו ("לא יהיה"),² ושלא לפגוע בכבודו בנשיאת שמו לשוא ("לא תשא"). חמש דברות אחרונות - הן מצוות הנוגעות ליחסו של האדם אל הברואים: לא לפגוע בחיי הזולת ("לא תרצח"), לא באישותו ("לא תנאף"), ולא בתורתו ("לא תגנב") - "בגונב נפשות הכתוב מדבר" (סנה' פו, א). אח"כ, שלא לפגוע באדם ע"י עדות שקר ("לא תענה"), ושלא לנסות להשתלט על רכושו ע"י שכנוע פסול³ ("לא תחמד"). אלו שלשת הדברות הראשונות, וחמש האחרונות.

ומה ענינן של שתי הדברות האמצעיות, שבת וכיבוד אב ואם? - מצוות אלו נוגעות לקשר שבין הברואים לבורא. מצות "זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ" נועדה להרגיש שהעולם אינו קדמון, אלא יש בורא לעולם, שברא את הכל בששה ימים, שבת ביום השביעי, ונתן גם לנו את השבת לשביתה ולמנוחה, כדי להעיד על ענין זה עצמו - "כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ, וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנְפֹּשׁ" (שמות כ, יא) - וכן כדי שנתקדש ביום זה ונתקרב אליו⁴. אמנם גם בשאר ימי השבוע אנו מתקרבים לה' ע"י תפלה ולימוד התורה וע"י המצוות שאנו מקיימים, אבל ה' רצה שיהיה גם יום אחד ומיוחד בשבוע, שבו נעבוד יותר על הקשר הנפשי שלנו עם מי שברא אותנו. שבת הוא היום המיוחד לענין זה.

והדברה הנוספת - "כַּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ" - גם היא נוגעת לקשר שבין הברואים לבורא, והיטיב לבאר זאת בעל ספר החינוך, וזה לשונו: "ראוי לו לאדם שיכיר ויגמול חסד למי שעשה עמו טובה, ולא יהיה נבל ומתנכר וכפוי טובה, שזו מידה רעה ומאוסה בתכלית לפני אלהים ואנשים. ושיתן אל לבו, כי האב והאם הם סיבת היותו בעולם, ועל כן באמת ראוי לו לעשות להם כל כבוד וכל תועלת שיוכל, כי הם הביאוהו לעולם, גם יגעו בו כמה יגיעות בקטנותו. וכשיקבע זאת המדה בנפשו - יעלה ממנה להכיר טובת האל ברוך הוא, שהוא סיבתו וסיבת כל אבותיו עד אדם הראשון, ושהוציאו לאויר העולם וסיפק צרכו כל ימיו, והעמידו על מתכונתו ושלמות אבריו, ונתן בו נפש יודעת ומשפלת, שאלולא הנפש שחננו האל יהיה כסוס כפרד אין הבין, ויערוך במחשבתו כמה וכמה ראוי לו להזהר בעבודתו ברוך הוא" (חינוך, מצוה ל"ג).

בחישוביהם. שכן "כל מעשה בראשית בקומתן נבראו" (ר"ה יא, א). הקב"ה לא ברא גרעין או שתיל קטן שהתפתח אח"כ לעץ גדול, אלא ברא עץ בוגר ש"ראוי היה לטעון פרי מיד" (רש"י שם). כמו כן, לא ברא ביצה שהתפתחה אח"כ לתרנגולת, אלא ברא מיד תרנגולת בוגרת המטילה ביצים. [זו התשובה לשאלה הידועה, מי קדם למי, הביצה או התרנגולת...]. וכן האדם, לא כתינוק בן יומו נברא, אלא "כבן עשרים שנה נברא" (ב"ר יד, ז).

[מור"ר הג"ר יונה מרצבך זצ"ל פירש לפי זה את הפסוק: "ויהיו כל ימי אדם אשר חי, תשע מאות שנה ושלושים שנה" (בראשית ה, ה). למה נאמר "אשר חי"? הרי אצל שאר האנשים הנזכרים שם לא נאמר "אשר חי". נאמרו בזה כמה פירושים, אבל מור"ר הגר"י מרצבך פירש, מפני שאדם הראשון היה נראה תמיד מבוגר בעשרים שנה מכפי גילו האמיתי. לכן אמרה התורה: "ויהיו כל ימי אדם אשר חי תשע מאות שנה ושלושים שנה", לומר לך: אמנם האדם היה נראה כבן תשע מאות וחמישים שנה, אך האמת היא שהוא חי רק תשע מאות ושלושים שנה⁵].

הראיה שאדם הראשון נברא כבוגר ולא כתינוק - שכבר ביום בריאתו הקב"ה מחפש לו שידוך, ולא מטפלת או מינקת... ממילא יש לומר, שכשם שהאדם והחי והצומח נבראו "בקומתן", כך גם הדומם נברא "בקומתו" - לא כדומם "צעיר", אלא כדומם "זקן" בן מיליארדי שנים. לכן יש בעולם מאובנים בני מיליוני שנים, וקרני אור שמגיעים אלינו מכוכבים הרחוקים מאתנו מיליוני שנות אור, שכן קרני אור אלה נבראו כמות שהם, כשהם כבר "באמצע הדרך", ולא התחילו את המסע הארוך מתחילתו.

למה ברא ה' את העולם בצורה כזו? עולם "זקן"? - אולי כדי לתת מקום לטועים לטעות, שיוכלו להביא ראיות נגד בריאת העולם בששה ימים, וכך לשמור על עקרון ה"בחירה"⁶. אבל האמת היא שראיות אלו הן ראיות של הבל, כפי שהסברנו באריכות.

כיבוד הורים - סגולה להשראת השכינה

הדברה השניה שענינה הוא הקשר שבין הברואים לבורא, היא הדברה החמישית - "כַּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ". ההורים הם שותפים של הקב"ה בבריאת האדם. אמנם הקב"ה לא זקוק לשותפים, יכול לברוא את כל בני האדם לבדו בלי שותפים, אבל למעשה ברא הקב"ה את העולם כך שיראה כאילו יש שותפים לקב"ה בבריאת האדם, כמו שאמרו חז"ל: "שלשה שותפין הן באדם, הקב"ה ואביו ואמו" (קדושין ל, ב). ממילא יש לתת כבוד גם לשותפים של הבורא. זה הוא חלק מכבוד הבורא, לתת כבוד גם לשותפיו, לאבא ולאמא. ע"י זה ירגיש האדם עוד יותר שהוא נברא. נברא מהקב"ה, ובדרך הטבע גם ע"י אביו ואמו, שהביאו אותו לעולם וטרחו לגדל אותו. מי שזוכה, מקבל מהוריו גם חינוך לתורה ויראת שמים, אבל גם מי שלא זכה לזה, והוריו לא נתנו לו חינוך תורני, הרי עכ"פ הביאו אותו לעולם ודאגו לו שיגדל, וזה מספיק בהחלט כדי לחייב אותו בכבודם.

חז"ל אמרו, "בזמן שאדם מכבד את אביו ואת אמו, אומר הקב"ה: מעלה אני עליהם כאילו דרתי ביניהם וכבדוני"

לומר? והלא במאמר אחד יכול להבראות! (אבות פ"ה מ"א) ה' היה יכול לברוא את העולם כולו בדיבור אחד! פקיד בממשלה שמקבל משכורת לפי הזמן שעובד, מסתמא יעשה בכמה מיליארדי שנים מה שיכול לעשות בפעם אחת. אבל מי שהוא כל יכול, וגם לא מקבל משכורת, ודאי לא "ימרח" את עבודתו על פני מיליארדי שנים, ומה שנותר להבין הוא מדוע ברא את העולם בעשרה מאמרות ולא במאמר אחד. זה מה שהיה קשה לחז"ל על מעשה הבריאה.

חז"ל תירצו את קושייתם, למה נברא העולם בעשרה מאמרות ולא במאמר אחד (ע"ש). אבל גם אחרי תירוצם של חז"ל, יש עוד מקום לשאול: למה לא נאמרו עשרת המאמרות הללו ביום אחד? מדוע היה צורך לפזרם על פני ששה ימים? איננו יכולים לדעת מה היתה מחשבת ה' בפרסו את מעשה הבריאה על פני ששה ימים. "כִּי גָבְהוּ שָׁמַיִם מֵאָרֶץ, כֵּן גָּבְהוּ דַרְכֵי מַדְרֵגֹתֶיכֶם וּמַחְשְׁבֹתֵיכֶם מִמַּחְשְׁבֹתֵיכֶם" (ישעיהו נה, ט). אבל גם בשכל הקטן שלנו אפשר לתאר, מה היה קורה לו היה העולם נברא ביום אחד. אם ה' היה בורא את העולם ביום אחד, היה לנו "שבוע" בן שני ימים בלבד - יום ראשון ויום שבת. נמצא, שכל יום היה או שבת או ערב שבת, ולעולם לא היו לומדים פְּיִשְׁבָה!... וגם מחוץ לישיבה, כל "שבוע עבודה" היה מורכב מחצי יום עבודה ויום וחצי חופש, ואם ההסתדרות היתה עושה "גשר", הרי שבכלל כבר לא היו עובדים!... יהודים לא היו יכולים להסתדר בעולם שבו כל יום הוא שבת או ערב שבת. לכן ריחם עלינו הקב"ה, ולנוחיותנו ברא את עולמו בששה ימים, ולא ביום אחד, כדי שנוכל קצת ללמוד בישיבה, וגם בחיי המעשה להספיק משהו, ואז לעשות שבת. אבל מצידו של הקב"ה - הוא לא היה זקוק לששה ימים כדי לברוא את העולם. היה יכול לברוא את העולם כולו ביום אחד וברגע אחד.

התשובה ל"ראיות" המדענים

והנה, המדענים מביאים "ראיות" לצדקת דבריהם, שהעולם נברא בתהליך שארך מיליארדי שנים, ולא ששה ימים בלבד. היות ונמצאו מאובנים בני מיליוני שנים, וכוכבים שרחוקים מאָנְנו מיליוני שנות אור, זה מוכיח שהעולם הרבה יותר זקן ממה שאנו מונים לו - חמשת אלפים ותשע"ו שנים. מהי התשובה ל"ראיות" המדענים הללו?

כמה תשובות נאמרו בזה, אבל התשובה שמצאה חן בעיני יותר מכולן, היא תשובתו של הרב יצחק רפאל הלוי עציון ז"ל, שהסביר את הענין על פי המשל הבא: פֶּסֶל פיסל דמות אדם בן שמונים שנה, עם שערות לבנות, יבלות בידי ורגב כפוף. (נתעלם כעת מן השאלה, האם מותר ע"פ ההלכה לִפְסֵל דמות אדם). כשסיים את עבודתו, הראה את יצירתו לשנים מחבריו, ושאל אותם: בן כמה שנים "אדם" זה? אמר האחד - בן שמונים שנה. נענה השני ואמר - בן יום אחד! מי צִדְקָה? שניהם צדקו! האחד אמר את גילו האמיתי של הפֶּסֶל (יום אחד), והשני - את גילו החזותי (שמונים שנה). זוהי גם התשובה לגבי גיל העולם. הגיל האמיתי של העולם הוא כמנין השנים שאנו מונים לבריאת העולם - חמשת אלפים שבע מאות ושישים ושבע שנה. אבל הגיל החזותי של העולם הוא כדברי המדענים, עד כמה שהם מדייקים

להזהר בשמירת השבת

יהי רצון שנזכה לקיים כהלכתן את שתי המצוות הללו, כיבוד אב ואם ושמירת השבת. חז"ל אמרו, שיש בכח השבת להציל את האדם מדין גיהנם. אמרו, שבשבת הגיהנם שובת (עי' סנה' סה, ב ורש"י שם ד"ה קברו של אביו). אבל למי? רק למי ששמר שבת בעולם הזה. מי שלא שמר שבת בעולם הזה, גם הגיהנם לא שובת אצלו בשבת. כך אמרו בזוהר (ח"ב קנ, ב), ויש שמצאו לזה רמז בתורה. התורה אומרת: "שִׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מְלָאכָה, וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יִהְיֶה לָכֶם קָדֵשׁ שַׁבַּת שַׁבְתוֹן לָהּ, כָּל הַעֲשֵׂה בּוֹ מְלָאכָה יוֹמָת" (שמות לה, א-ב). מיד אחר כך אומרת התורה: "לֹא תַבְעֲרוּ אֵשׁ בְּכָל מְשַׁבְתֵיכֶם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת" (שם, ג). שואלים חז"ל: הרי בפסוק הקודם נאמר כבר "ובַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יִהְיֶה לָכֶם קָדֵשׁ... כָּל הַעֲשֵׂה בּוֹ מְלָאכָה יוֹמָת", ובכלל זה המבעיר אש בשבת, שאף זו מלאכה. מדוע א"כ צריכה התורה לצוות שוב, "לֹא תַבְעֲרוּ אֵשׁ בְּכָל מְשַׁבְתֵיכֶם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת"? הרי איסור זה כלול כבר בפסוק הקודם! חז"ל ענו על שאלה זו במישור ההלכתי, אבל בדרך רמז יש שפירשו כך: לא תעשו מלאכה בשבת, כדי ש"לא תַבְעֲרוּ אֵשׁ בְּכָל מְשַׁבְתֵיכֶם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת". שאם תצטרכו ח"ו לשבת בגיהנם, לא תַבְעֲרוּ לָכֶם שֵׁם הָאֵשׁ בְּיוֹם הַשַּׁבָּת, ולפחות בשבת תהיה לכם שם מנוחה (ועי' כעין זה בבעל הטורים שמות לה, ג).⁹

עוד יש לפרש על פי דברי הגמרא שאומרת: "אין הדליקה מצויה אלא במקום שיש חילול שבת, שנאמר: 'וְאִם לֹא תִשְׁמְעוּ אֵלַי לְקֹדֵשׁ אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת... וְהִצַּתִּי אֵשׁ בְּשַׁעֲרֵי, וְאֶכְלָה אֶרְמָנוֹת יְרוּשָׁלַם, וְלֹא תִקְבְּהוּ" (ירמיה יז, כז). מאי וְלֹא תִקְבְּהוּ?... בשעה שאין בני אדם מצויין לכבותה" (שבת קיט, ב). אפשר א"כ לומר, שהפסוק "ובַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יִהְיֶה לָכֶם קָדֵשׁ" וכו' בא להזהירנו, שלא לעשות מלאכה בשבת, כדי שלא "לֹא תַבְעֲרוּ אֵשׁ בְּכָל מְשַׁבְתֵיכֶם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת". כלומר, כדי שלא נגרום ח"ו להבערת אש במושבות בני ישראל, בגלל יום השבת שאינו נשמר¹⁰.

יהי רצון שנזכה לשמור את השבת כהלכתה, ונזכה ליום שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים.

(קידושין ל, ב). לעומת זאת, "בזמן שאדם מצער את אביו ואת אמו, אומר הקב"ה: יפה עשיתי שלא דרתי ביניהם, שאלמלי דרתי ביניהם ציערוני" (שם לא, א). כשאנו מכבדים את אבא ואמא, אנו עושים את עצמנו ראויים להשראת השכינה. כי אם מכבדים אנו את השותפים של הקב"ה בכריאת האדם, על אחת כמה וכמה שנכבד את הבורא עצמו! על ידי זה מתרצה הקב"ה לבוא לשרות בינינו, כדי שנוכל לכבד גם אותו. רב יוסף, כשהיה שומע את קול צעדיה של אמו, היה אומר: אקום מפני השכינה שבאה (קידושין לא, ב). הרגיש שהשכינה הגיעה עמה, מחמת דברי חז"ל הללו, שהמכבד את אביו ואת אמו, הקב"ה אומר: "מעלה אני עליהם כאילו דרתי ביניהם וכברוני" (מהרש"א שם).

ידוע הרי מה שביאר הגרא"א דסלר זצ"ל, שיסוד גדול הוא בכוחות הנפש של האדם, שהם מושפעים ונפעלים ע"י הרגש, ולא רק ע"י השכל, ונלכך יש להכיר טובה אף לדומם, שאם לא כן - יפגע הרגש של הכרת הטובה אצלנו, ופגיעה זו תגרום גם פגיעה במידה של הכרת הטובה, ואז יפגם בנו כח זה גם כלפי בני אדם] ("מכתב מאליהו" ח"ג עמ' 101), ממילא, מי שמכיר טובה לאביו ולאמו, יכול להכיר טובה גם לקב"ה שברא אותם וברא אותנו⁷. אם הוא לא מכיר טובה לאביו ולאמו, גם לא יכיר טובה לקב"ה.

הרי הקב"ה ראוי לכל הכרת הטוב שלנו, גם על הגשמיות וגם על הרוחניות. חיי עולם נטע בתוכנו. אז בודאי שאנו צריכים להכיר טובה לקב"ה. אבל צריכים להכיר טובה גם לאביו ולאמו שהביאו אותנו לחיי עוה"ז, שבלי חיי עוה"ז הרי לא היה מגיע לחיי עולם הבא. אפילו אם הוריו לא טרחו בגידולו בשום צורה, הוא חייב להכיר להם טובה ולכבדם⁸. כל שכן אם הוריו גידלו אותו ופינקו אתו, דאגו לו לכל מה שהוא צריך, ודאי וודאי שצריך להכיר טובה לאביו ולאמו. זה הרי מיסודות עבודת ה', שאדם יהיה מכיר טובה. אם הוא לא מכיר טובה לאביו ולאמו, הרי זה בעל נפש פגומה.

רבי יוחנן אמר, שטוב למי שלא ראה את אביו ואמו מעולם (קידושין שם), כי החיוב לכבדם הוא כל כך גדול, שקשה מאד לעמוד בו ולצאת ידי חובה כראוי. אנו צריכים לשמוח שיש לנו אב ואם, לא לשמוח מי שאין לו אב ואם. ודאי צריך לשמוח שיש אב ואם. אבל להרגיש את החובה הזאת, להרגיש כמה גדול הענין של כיבוד אב ואם, לא לבטל אותו בקלות. הנה אני לומד בישיבה, אני פטור מכבוד אב ואם. גם אם אני לומד בישיבה, צריך למצוא הזדמנויות לכבד אב ואם, בין הזמנים, או בכל פעם שמגיעים הביתה זו הזדמנות לקיים כבוד אב ואם, ואז הוא מכבד כביכול את הקב"ה.

השיחה נערכה לפי שטחיות הבנתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

1. וכתב רש"י, שחמש האחרונות הן מכוונות כנגד חמש הראשונות, דבור כנגד דבור: 'אנכי' כנגד 'לא תרצח', שהרוצח ממעט את דמות הקב"ה, כי בצלם אלקים ברא את האדם. 'לא יהיה לך' כנגד 'לא תנאף', שהזונה אחר עבודת אלילים הוא כאשה המנאפת, אשר תחת אישה תקח זרים. 'לא תשא' כנגד 'לא תגנוב', שהגנוב סופו לישבע לשקר. 'זכור' כנגד 'לא תענה', שהמחלל את השבת מעיד שקר בבוראו, לומר שלא שבת בראשית. 'כבד' כנגד 'לא תחמוד', שהחומד סופו להוליד בין שמקלה אותו ומכבד למי שאינו אביו (רש"י שם ד, ה).

2. על האמונה באחדות ה' נצטוונו בעשה ובלאו. העשה - "שָׁמַע יִשְׂרָאֵל, ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד" (דברים ו, ד; סהמ"צ לרמב"ם מ"ע ב'), והוא, כידוע, אינו מופיע בעשרת הדברות. והלאו - "לֹא יִהְיֶה לָּךְ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פְּנֵי" (שמות כ, ג; סהמ"צ לרמב"ם מ"ל"ת א'), והוא מופיע בעשרת הדברות. ועכ"פ זוהי רק שיטת הרמב"ם, אשר לדעתו הדברה השניה כוללת ארבעה לאוין, ואחד מהם הוא, שלא להאמין באלהות זולתו ית'. [ארבעת הלאוין הם: א') "לֹא יִהְיֶה לָּךְ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פְּנֵי" (סהמ"צ לרמב"ם מ"ל"ת א'), ב') "לֹא תַעֲשֶׂה לָּךְ פֶּסֶל וְכָל תְּמוּנָה" (שם מ"ל"ת ב'), ג') "לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם" (שם מ"ל"ת ה'), ד') "וְלֹא תַעֲבֹדֵם" (שם מ"ל"ת ו'). וענינם הוא: א') שלא להאמין באלהות זולתו ית', ב') שלא לעשות צלמים, ג') שלא לעבוד ע"ז באחת מדרכי העבודה שבהן עובדים לו ית', שהן: השתחוויה, זביחה, קיטור וניסוך, ד') שלא לעבוד ע"ז כדרכה, אפי' באופן שאין עובדים בו להשי"ת, כגון: הזורק אבן למרקוליס, או פוער עצמו לבעל פעור. וכל זה הוא לשיטת הרמב"ם]. אבל לשיטת הרמב"ן (בהשגותיו למ"ל"ת ה' שם), אמונת היחוד אינה מופיעה כלל בעשרת הדברות, ולדעתו "לֹא יִהְיֶה לָּךְ אֱלֹהִים אֲחֵרִים" - הפסוק כולו מצות לא תעשה אחת, שהיא מניעה בע"ז. יזהיר, שלא נודה האלהות לזולתו... מכל צבא השמים... לומר לאחד מהם אלי אתה, ולא תעשה לך פסל וכל תמונה, ולא תשתחוו להם, ולא תעבדם". והכל כולל במצות ל"ת אחת. ונמצא, שנחלקו הרמב"ם והרמב"ן ביסוד הלאו ד"לא יִהְיֶה לָּךְ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פְּנֵי". דהרמב"ם יסודו בהלכות יסודי הדת, ולא בהלכות עבודה זרה, וכל המאמין שיש אלוה אחר זולתו ית', אף שלא קבלו עליו ולא עבדו - עבר בלאו זה; ועובר עליו במחשבה בלבד, כמבואר ברמב"ם: "וכל המעלה על דעתו שיש שם אלוה אחר חוץ מזה - עובר בלא תעשה, שנאמר: לא יהיה לך אלהים אחרים על פני" (רמב"ם הלכ' יסודי התורה פ"א ה"ו. ועי' מנ"ח ריש מצוה כ"ו). ואולם לדעת הרמב"ן בעי שיעברנו, או שיקבלו עליו באלוה, ורק אז עובר בלאו זה, כמבואר בהשגותיו הנ"ל. כי לאו זה, לדעתו, אין יסודו בהלכות יסודי הדת, אלא בהלכות עבודה זרה, [וגם הרמב"ם הביא את הדין של "המקבל עליו אחד מכל מיני ע"ז באלוה חייב סקילה" בהלכות עבודה זרה (פ"ג ה"ד)], ולא בהלכות יסודי הדת, כי יסודו מהלכות ע"ז, ולא מהלכות יסודי הדת].
- וגם ברש"י מבואר שלא זו יסודו בהלכות ע"ז, ולא בהלכות יסודי הדת, שכן כתב: "לֹא יִהְיֶה לָּךְ - למה נאמר? לפי שנאמר לֹא תַעֲשֶׂה לָּךְ פֶּסֶל, אין לי אלא שלא יעשה, העשוי כבר מנין שלא יקיים, תלמוד לומר לא יִהְיֶה לָּךְ". הרי שהוא מהלכ' ע"ז, וענינו איסור החזקת צלמים. ונמצא, שלדעת רש"י והרמב"ן אין ללאו של "לֹא יִהְיֶה לָּךְ" קשר למצות אמונת היחוד (שהיא מיסודי הדת). ולדעתם, על אמונת היחוד נצטוונו רק בעשה - "שָׁמַע יִשְׂרָאֵל, ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד". ובעשרת הדברות לא נזכר ענין זה כלל לדעתם.
- ואעפ"כ, גם לשיטתם יתכן החלוקה שהזכיר כאן הרב שליט"א, אך באופן אחר קצת, כאשר שלש המצוות הראשונות הנוגעות ליחסו של האדם אל הבורא תוגדרנה כך: אמונה במציאות ה' ("אנכי ה' אלקיך"), איסור לעבוד זולתו ("לא יהיה"), ושלא לפגוע בכבודו בנשיאת שמו לשוא ("לא תשא").
3. "כל החומד עבדו או אמתו או ביתו וכליו של חברו, או כל דבר שאפשר לו שיקנה ממנו, והכביד עליו כַּךְ עַם וְהַפְצִיר בּוֹ עַד שֶׁלִּקְחוּ מִמֶּנּוּ, אַע"פ שֶׁנֶּשְׁנָה לּוֹ דַּמִּים רַבִּים - הֲרִי זֶה עוֹבֵר בְּלֹא תַעֲשֶׂה, שֶׁנֶּאֱמַר לֹא תַחֲמֹד... וְאִינוּ עוֹבֵר בְּלֹא זֶה עַד שִׁיקַח הַחֲפֵץ שֶׁחֲמֹד" (רמב"ם הלכ' גזלה ואבדה פ"א ה"ט; ש"ר ע"ח מ"ס ש"נ ט"ס סע"י).
4. "זְכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ" (שמות כ, ח) - פירש הרמב"ן: "לְקַדְּשׁוֹ - שִׁיהָ זְכוֹרֵנוּ בּוֹ לְהִיּוֹת קָדוֹשׁ בְּעֵינֵינוּ... שֶׁתֵּהָא הַשְּׁבִיתָה בְּעֵינֵינוּ בְּעוֹר שֶׁהוּא יוֹם קָדוֹשׁ, לְהַפְנוֹת בּוֹ מֵעַסְקֵי הַמַּחֲשָׁבוֹת וְהַבְּלִי הַזְּמַנִּים, וְלַתְּת בּוֹ עוֹנָג לְנַפְשֵׁנוּ בְּדַרְכֵי ה', וְלַלְכֵת אֶל הַחֲכָמִים וְאֶל הַנְּבִיאִים לְשִׁמּוֹעַ דְּבַרֵי ה'". "כי ה' קידש זה היום, וְנִמְנָה לְקַבֵּל הַנְּפִשׁוֹת וְתוֹסֶפֶת חֲכָמָה יוֹתֵר מִכָּל הַיָּמִים" (אבן עזרא שמות כ, ח. וכן כתב גם בפירושו לספר בראשית ב, ג).
5. ויש להעיר, שגם אצל אברהם אבינו נאמר "וְאֵלֶּה יְמֵי שְׁנֵי חַיֵּי אַבְרָהָם אֲשֶׁר חָיָה, מֵאֵת שְׁנֵה וְשִׁבְעִים שָׁנָה וְחָמֵשׁ שָׁנִים" (בראשית כה, ז), ושם לא יעלה יפה תירוצו של הגר"י מרצבך. וצריך למצוא שם טעם אחר למה נאמר כן. ויש מבארים שם ע"פ דברי רש"י (שם טו, טו), שאברהם מת חמש שנים קודם זמנו. וע"פ זה י"ל, שזהו שאמר הכתוב, שמאה שבעים וחמש שנים לא היו "שְׁנֵי חַיֵּי אַבְרָהָם", אלא "שְׁנֵי חַיֵּי אַבְרָהָם אֲשֶׁר חָיָה". כי "שְׁנֵי חַיֵּי אַבְרָהָם" היו באמת מאה ושמונים שנה, ומתוכם חי אברהם מאה שבעים וחמש שנים בלבד.
6. ועוד תירוץ אמרו בזה, ע"פ המבואר בספרי הקבלה, שעולמות רוחניים רבים קדמו לבריאת עולמנו זה הגשמי. עולמות אלו נאצלו מאת הבורא בזמן קדם הרבה מאד לבריאת עולמנו, והעולם הזה שאנו מכירים אינו אלא השתלשלות מן העולמות ההם. כיון שכן, הרי יתכן שהעולם שלנו משקף את אותם עולמות רוחניים שקדמו לו גם מבחינת הגיל, ולכן הוא נראה "זקן", היות וזהו אכן גילם של העולמות הרוחניים שמהם השתלשל ונאצל עולמנו הגשמי.
7. עי' לשון ספר החינוך (מצוה ל"ג) שהובאה לעיל בשיחה.
8. וכתב ה"משך חכמה", שענין זה מבואר בפסוק, וז"ל: "פָּדָה אֶת אֲבִיךָ וְכוּ' פָּאָשָׁר צָוָה ה' וְכוּ' (דברים ה, טו) - הרצון [במה שאמר הכתוב פָּאָשָׁר צָוָה ה' אֱלֹהֵינוּ], כי אמרו בירושלמי (קידושין פ"א ה"ז) דכבוד אב הוי מצוה קלה, דהוא כפריעת בעל חוב עבור טרחתו ומזונם. ולכן אמר, אף באופן שאביך ואמך עזובך ולא גדלך, גם כן תכבדם "כאשר צוה ה' אלקיך" במדבר, ששם לא היה טורח גדול על האבות בגידול בניהם, כי מן היה יורד מן השמים, ומים מבאר, ובשר משליו, והענין היה מזהב מלבושיהם, ובכל זאת צוה ה' לכבד אביך ואמך - כן תעשה לדור אחרון".
9. לכן כתוב ברמ"א, להאריך במוצאי שבת באמירת "ויהי נעם" ובסדר קדושה, כדי שיהיה לרשעים עוד קצת שקט לפני שיחזרו לגהנם (רמ"א או"ח ס"י רצ"ה). וכן כתבו מטעם זה להאריך באמירת "והוא רחום" ו"ברכו" במוצאי שבת (עי' רמ"א שם ס"י רצ"ג ס"ג, ובכף החיים שם ס"ק י"ב).
10. עוד נמצא בספרים הקדושים, שפסוק זה בא להזהיר על כעס בשבת, "כי יום השבת צריך להיות כולו בחן ובחסד ובשלום ובאהבה רבה, כי בו שובתים אפילו רשעים שבגיהנם. ועל כן עבירה כפולה היא מי שמראה כעס בשבת, [דעצם הכעס הוא עבירה אחת, ומה שהוא עושה כן ביום השבת הוא עבירה שניה]. וכבר נתנו סימנים, 'לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת' (תיקוני זהר פה, א), והוא אש המחלוקת וחימום הכעס. ויהיה נזהר בזה בזהירות גדולה מחצות של ערב שבת ואילך, שהוא ל"א שעות [שבת - כ"ד שעות, ערב שבת - שש שעות, מוצ"ש - שעה אחת], וזהו 'לא תבערו אש' וגו', לֹא בַּגִּמְטְרִיא ל"א שְׁעוֹת" (של"ה, מסכת שבת פרק נר מצוה אות ל"ב).
- [ובגמ' מובא מעשה בשני בני אדם, שבכל ערב שבת בין השמשות היתה מתלקחת מריבה ביניהם, עד שבא רבי מאיר והשכין שלום ביניהם, והצטער על כך השטן ביותר (גיטין נב, א). וביארו בזה בספה"ק, שהשטן משתדל מאד לעורר מריבות בין בני"א דוקא בשבת ובערב שבת, כדי להכשילם באיסור זה. ולכן הזהירו חז"ל ואמרו, 'אף על גב דאמור רבנן שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשיכה וכו', צריך למימרינהו בניחותא" (שבת לז, א). הזהירו במיוחד כאן שידבר בניחותא, כיון שבשעה זו השטן משתדל דוקא לגרום לכעס ולמריבה בבית, "לכבוד שבת". וכבר אמרו, דערב השבת בין השמשות "סתם קדירות ורחחות הנ" (שם). והבן. וכן המליצו, "הבערה לחלק יצאת" (שבת ע, א) - שאש המחלוקת והמריבה לחלק יצאת, ולעשות פירוד בין הדבקים. וכן "ללאו יצאת" (שם) - שהיא נגרמת מחמת שמחשיב את חברו ל"לאו", שאינו מכבדו ואינו מעריכו, ואינו חשוב בעיניו לכולם].